

DK 821.163.42

792

78

ISSN 1330-6731

KRONIKA

Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Novi tečaj, godina XXIV, broj 39, Zagreb, 2022.

SADRŽAJ

Vanja Budišćak

Fotezov Andrić – u kontekstu revizije osobnog arhivskog fonda Marka Foteza...7

Robert Hodel

Metaforičko polje „tkivo“ u romanu *Na Drini ćuprija*82

Suzana Marjanić

Putopisna geografija Andrićevih putopisa ili prema ekosferi i fenomenu svjetlosti97

Ivana Sabljak

Suvremeni trenutak ideologije *Travničke hronike* i nasljeđe identiteta109

Boris Senker

Kratko prisjećanje – s poduljim uvodom – na đački posjet Ivi Andriću ljeta 1965.....120

SVJETILJKOM KROZ ARHIVE

Vanja Budišćak

Prilog ostavštini Ivana Trnskoga127

Vanja Budišćak

Jedna čestitka Ive Andrića137

Ana Batinić

Veliki neimar i graditelj stvarnosti snova – o Ivi Andriću iz bilježnica Gustava Krkleca141

Ana Batinić

Korespondencija Ive Andrića i Mirjane Matić-Halle ili o “unutarnjem mucanju” i zanatskim “primedbama”147

PRIKAZI & DOGĀDAJI

Lucija Ljubić

Dani Hvarskoga kazališta, Hvar, 11. – 14. svibnja 2022.
O Hrvatskom narodnom preporodu i njegovu nasljeđu155

Lucija Konfie

Radionica Institucionalizacija moderne gradanske glazbene kulture
u 19. stoljeću u sklopu projekta HRZZ-a (MusInst19, IP-2020-02-4277),
Zagreb, Preporodna dvorana, 7. listopada 2022158

Ana Batinić

- Hrvatska dječja književnost okrenula je (novi) list (Berislav Majhut,
Hrvatska dječja književnost okreće list, Matica hrvatska, Zagreb, 2022.).....161

Ana Batinić

- Asocijativni vremeplov Janka Dimnjakovića (Janko Dimnjaković, *Retrovizor*,
Ogranak Matice hrvatske Samobor, 2021.).....164

Summary

167

skoga i
pohran
skoga i
mentira
i knjiž
la mno
– publi
Fotezov
đivati b
o zaokt
tovo svr
razmatr
osobnih
no prov
upravo e
će rekon
teza i A
kazališn

Klju
gradivo,

Ako bi se z

Odsjeka za po
lektivne kazali
ćeg broja kaza
ostala dokumen

taphorical reality, the analysis of weaving, in which the outside introduction, and its son of this as for the parent daphorical which often focal point centuries. plies this bridge on a fatefullessness, o charac-

la Drina

Suzana Marjanić

PUTOPISNA GEOGRAFIJA ANDRIĆEVIH PUTOPISA ILI PREMA EKOSFERI I FENOMENU SVJETLOSTI

Sažetak

U ovome članku nastojat će se iz gledišta ekokritičke niše interpretirati odabранe Andrićeve putopisne zapise – primjerice, putopisne zapise iz Portugala – *Portugal, zelena zemlja* (1931.), iz SSSR-a – *Na Nevskom prospektu* (1946. – zabilježen retroaktivno u Beogradu navedene godine) i *Utisci iz Staljingrada* (1947.) – te putopisne zapise iz Poljske. Poticaj za razmatranje navedenoga segmenta pronašla sam u Andrićevu zapisu o Mostaru gdje o tom gradu na Neretvi autor govori kao o „od prirode povlaštenim gradom“ i gradu fenomena svjetlosti: „Kad čovjek prenoći u Mostaru, nije zvuk ono što ga probudi ujutro, nego svjetlost. To znam iz iskustva... Uvek mi se činilo da je to što sija nad ovim, od prirode povlaštenim gradom, i što prožima sve u njemu, neka naročita svjetlost, izuzeta po jačini i kakvoći. Uvek sam mislio da sa njom mora da ulaze u čoveka ljubav za život, hrabrost i vedrina, smisao za meru i stvaralački rad. ... Po toj se svjetlosti najbolje sećam Mostara.“¹

Ključne riječi: Ivo Andrić, putopisni zapisi, svjetlost, most, eko-kritika

„Kad pomislim na smrt – reče Andrić gledajući to zagonetno vodeno prostranstvo – uvek me spopadne tuga za ovim morem koje će zauvek iščeznuti iz mojih očiju.“²

¹ ANDRIĆ prema Milenko J. NIKITOVIĆ, „Okamenjena suza nad Neretvom“, *Borba*, 7. veljače 2004., str. 14.

² ANDRIĆ prema Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. IRO Veselin Masleša, OO Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1982., str. 303.

Cilj je ovoga razmatranja s polazištem u ekokritičkoj niši interpretirati odabранe primjere iz korpusa Andrićevih putopisnih zapisa, primjerice, putopis *Portugal, zelena zemlja* (1931.), gdje, među ostalim, Ivo Andrić kao putopisni komentator zamjećuje kako je zemlja „mršava, „površno obrađena“³, bilježi stablo *cortica* od kojega se dobiva pluto,⁴ razmišlja o ekonomiji stabala te zapisuje: „Satima prolazimo kroz jednolične šume ovih drveta koja ljudi strižu kao ovce“. Zamjetno je da autor često stavlja naglasak na zemlju pa tako u Staljingradu navodi kako su „proletošnja oranja još sveža, zagasita, gotovo crna, a ozimi usevi već isklijali“⁵ Sintagma iz naslova članka „putopisna geografija“ oblikovana je prema knjizi Williama Sharpa *Literary Geography (Književna geografija, 1904.)*, u kojoj je autor dokumentirao književnu geografiju niza književnika/ica, a njegova je knjiga dala i naziv grani geografske istraživačke specijalizacije – književnoj geografiji.⁶

Kao što u svojoj monografiji *Ekokritika in literarne upodobitve narave* (2015.), kao prvoj i za sada jedinoj ekokritičkoj monografiji što se tiče postjugoslavenskog prostora, navodi slovenska povjesničarka književnosti Jožica Čeh Steger, zahvaljujući ekokritičici, prirodni *okoliš*, točnije priroda, postala je važno područje istraživanja u okviru polja znanosti o književnosti. Ekokritika kao kulturnokritička disciplina usmjerena je na ekološke i književne modele koji daju prednost čovjeku i prirodi prije profita i materijalne eksploracije. Jedno od bitnih pitanja koja ekokritika postavlja na teorijskoj razini je pitanje društvene uloge ekološke književnosti. Riječ je o razmatranju mogućnosti uloge književnosti kao aktivnoga čimbenika u rješavanju ekoloških pitanja i u oblikovanju ekološke svijesti.⁷ Upravo na temelju navedenih postavki na odabranim predlošcima razmatramo kulturnu, putopisnu geografiju Andrićevih putopisa i time uz ideologiju postavljamo ključno pitanje danas – a to je pitanje ekosfere. Naime, parafrazirajući njemačkog ekokritičara Axela Goodbodyja, Jožica Čeh Steger navodi kako ekološka kritika književnosti ispituje na koji način i u kojoj mjeri književnost može pridonijeti rješavanju globalne ekološke krize.⁸ Time je umjesto trijade književnost – povijest – politika/ ideologija (politička kriza)⁹

³ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 36.

⁴ Usp. „The cork“, <https://www.visitportugal.com/en/content/the-cork> (posjet 15. studenoga 2022.)

⁵ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 67.

⁶ Laura ŠAKAJA, *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam International, Zagreb, 2015., str. 254.

⁷ Jožica ČEH STEGER, *Ekokritika in literarne upodobitve narave*, Litera, Maribor, 2015., str. 69.

⁸ Ibid., str. 70.

⁹ Navedenu nišu možemo oprimiriti Krležinim komentarom o Andrićevu Nobelu u kojem ističe kako je dobivanjem te nagrade Andrić „probudio pozornost međunarodne štampe ne samo na svoje djelo, nego na našu suvremenu beletristiku uopće, u cjelini. U tom

interpretirati odabranim putopisom *Portugal*, pisni komentator stablo *cortica* odje: „Satima prolazim“. Zamjetno je da ovi kako su „prošli skliali“⁶ Sintama knjizi Williama ovi je autor dokumenta dala i naziv iji.⁶

odobitve narave o se tiče postjunosti Jožica Čeh, postala je važna. Ekokritika kao vne modele koji do loatacije. Jedno je pitanje društvenosti uloge tanja i u obliku i na odabranim čevih putopisa i pitanje ekosfere. Iva, Jožica Čeh i način i u kojoj će krize.⁸ Time politička kriza)⁹ „, str. 36.

osjet 15. studenog

Zagreb, 2015., str.

a, Maribor, 2015.,

vu Nobelu u kojedunarodne štampe; u cjelini. U tom

postavljena ekološka niša (književnost – ekosfera, ekološka kriza), koja svoju cijelu proširuje prema biofilnom okrilju i književnoj ekologiji. Književna ekologija (*literary ecology*) koju je inicirao Joseph W. Meeker knjigom *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology* (*Komedija opstanka: proučavanja u književnoj ekologiji*, 1974.), na čijim je stranicama ponudio (zeleno) čitanje književnosti iz ekološkoga aspekta, propituje poveznici između književnosti i fenomena prirode. Navedenom paradigmatom Meeker komediju i tragediju iščitava kao oblike ljudskog ponašanja koji promoviraju naš opstanak, umjetnost prilagođavanja i pomirenja kao što to čini komedija ili otudivanje od drugih životnih oblika kao što to u svojim svjetovima promovira tragedija. Upozoravajuće je da u uvodu trećega izdanja spomenute knjige *The Comedy of Survival: Literary Ecology and a Play Ethic* (*Komedija opstanka: književna ekologija i etika igre*), s preinačenim podnaslovom koji sada uključuje i etiku igre, Joseph W. Meeker, među ostalim, bilježi da je jedan recenzent sugerirao kako bi njegovu knjigu trebalo spaliti.¹⁰ Dakle, Meekerov koncept književne ekologije podrazumijeva istraživanje bioloških tema i odnosa koji se očituju u književnim djelima kao i pokušaj otkrivanja

pogledu on je odigrao ulogu dostojnog predstavnika jedne, do tog trenutka, više-manje nepoznate literature“ (Miroslav KRLEŽA, *Mnogopoštovanoj gospodi mravima*. Razgovarao Miloš Jevtić. Naklada Ljevak, Zagreb, 2009., str. 250). Ili trenutkom u kojem se Krleža prisjeća teksta Milana Bogdanovića o Ivi Andriću za *Enciklopediju*, gdje je Bogdanović naveo da je Andrić hrvatskoga podrijetla, no Andrić je zahtijevao da se navedena nacionalna pripadnost ukloni. Slijedi Krležin pismeni odgovor:

„Dragi moj Milane,
pozdravi Ivu Andrića u moje ime, veoma srdačno, i poruči mu, ako možeš, da mu ja jebem hrvatsku majku, izbrisat će da je hrvatskoga podrijetla.

Zamislite kako je iz mene tada – kaže Krleža – progovorila zelena zmajska zavist spram njega, kao onda još ne nobelovca, ali Ivo Andrića“ (Miroslav KRLEŽA, prema Enes ČENGINIĆ, *Post mortem II. Š Krležom iz dana u dan (1989 – 1990)*, Svjetlost – Mladost, Sarajevo – Zagreb, 1990., str. 172).

Usp. Andrićev razgovor s Ljubom Jandrićem iz 1971. godine o „nacionalističkim ispadima pojedinih ljudi iz Matice hrvatske“ (Šime Đodana), gdje, među ostalim, Andrić navodi da je bio za jugoslavenstvo i 1941. godine i 1948. godine, „a i danas sam – i pre će da umrem takav nego da pod starost menjam uverenja!“ (Ivo ANDRIĆ, prema Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, 1982., str. 103). I pritom se Andrić poziva na Krležin zapis iz 1948. godine: „Svi narodi njeguju svoj nacionalizam po istom pravilu, na isti način, po istom modelu, istim riječima, svi narodi bez izuzetka obmanjuju sebe i svijet oko sebe svojim nekim rasnim, specifičnim, genijalnim svojstvima i vrijednostima...“ (Ivo ANDRIĆ, prema Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, 1982., str. 104). Borislav Pavlovski stoga ističe da je Andrić „jedini zajednički Nobelovac, hrvatski i srpski“ (Borislav PAVLOVSKI, „Aktualizacija mita o zmiji ili: ‘Zar vredi zbog Bosne plakati?’“, u: *Kulturni bestijarij*, ur. Suzana MARJANIĆ i Antonija ZARADIJA KIŠ, Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 515).

¹⁰ Joseph W. MEEKER, *The Comedy of Survival: Literary Ecology and a Play Ethic*, The University of Arizona Press, Tucson, 1997., str. IX.

uloge književnosti u ekologiji ljudske vrste.¹¹ Navedena je paradigma ujedno određena sintagmom *green literature* (zelena književnost) ili *literature of green culture* (književnost zelene kulture).

Mrežna stranica „Zadužbina Ive Andrića“¹² nudi leksikografski tekst o Andrićevim putopisima, kronološki trag njegovih putovanja. Osim navedenoga teksta, iznimne su radove o autorovim putopisima objavili, primjerice, Zvjezdana Rados i Krešimir Nemec. Zvjezdana Rados pisala je o Andrićevim putopisima objavljenima u knjizi *Staze, lica, predeli*,¹³ koji su objavljivani od 1914. godine do sredine šezdesetih godina prošloga stoljeća, pritom posebno razmatrajući njihovu poetsko-meditativnu komponentu, kao i Andrićovo putopisno predočavanje Drugih, pri čemu ističe kako imagolozi govore o trima temeljnim stavovima koji određuju predodžbu o Drugome.¹⁴ Krešimir Nemec piše pak pogovor „Kretanje tijela – lutanje duha“ izdanju knjige *Putopisi, impresiji, zapisi* u ediciji Školske knjige, kao i u knjizi posvećenoj Andriću – *Gospodar priče*, i to u IV. poglavlju pod nazivom „Kretanje tijela – lutanje duha: putopisi, impresije, zapisi“. Pritom Krešimir Nemec ističe da je riječ o transžanrovskim tekstovima „jer se samo njih nekoliko (a i oni nategnuto) mogu žanrovska jasno definirati kao ‘putopisi’“¹⁵.

Zemlja, svjetlo, grad: zeleno čitanje

Za razliku od Staljingrada (*Utisci iz Staljingrada*, 1947.), u Lenjingradu, u putopisu *Na Nevskom prospektu* (Beograd, 1946.),¹⁶ zadržat će se u antikvarnicama, u kupnji knjiga, no završno ipak na Sunčevu svjetlu:¹⁷

¹¹ Ibid, str. 7.

¹² Ivo Andrić: Kritičko-esejistički tekstovi / Putopisi, https://www.ivoandric.org.rs/latinica/dela/_kritici%C4%8Dko-esejisti%C4%8Dki-tektovi (posjet 10. listopada 2022.). Jednako tako i portal „Ivo Andrić“ donosi detaljno njegova putovanja. Usp. Ivo Andrić. Portal o Nobe-lovcu Ivi Andriću, <https://andricivo.com/2021/01/06/poljski-izlet/> (posjet 10. listopada 2022.)

¹³ Ivo ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*. Sabrana djela Ive Andrića, sv. 10, Mladost, Zagreb, 1963., prošireno izdanje 1981.

¹⁴ Zvjezdana RADOS, „Putopisni fragmenti Ive Andrića“, *Hum*, br. 9, 2012., str. 100.

¹⁵ Krešimir NEMEC, *Gospodar priče*, Školska knjiga, Zagreb, 2016., str. 144. Krešimir Nemec ističe da je klasičnih putopisa sa zaokruženom kompozicijom (početni impuls, putopisna dogadjajnost, kraj putovanja) Andrić napisao nekoliko, na primjer *Kroz Austriju, Portugal, zelena zemlja* (1931.), *Španska stvarnost i prvi koraci u njoj* (1934.) i *Sever* (v. Krešimir NEMEC, „Kretanje tijela – lutanje duha“, u: Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 171).

¹⁶ Putopisni zapisi *Na Nevskom prospektu* (1946. – zabilježen retroaktivno u Beogradu navedene godine) i *Utisci iz Staljingrada* (1947.) napisani su kao rezultat piščeva službenog boravka u Sovjetskom Savezu. Jandrić navodi da je Andrić u Sovjetskom Savezu boravio u dva navrata; prvi put 1946. godine a zatim 1956. kada je putovao u NR Kinu (Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, str. 255).

¹⁷ U zapisu *Zemlja na severu* (1965.), u kojem, među ostalim, tematizira ideju da „život mora da vodi poreklo odnekud iz toplih krajeva, da su njegove klice nikle na višim tem-

fski tekst o An
navedenoga tek
erice, Zvjezdani
vim putopisima
od 1914. godine
razmatrajući nji
no predočavanje
n stavovima koji
govor „Kretanje
i ediciji Školske
u IV. poglavlj
, zapisi“. Pritom
jer se samo njih
„putopisi“¹⁵.

Lenjingradu, u
se u antikvarni

dric.org.rs/latinica/
la 2022.). Jednako
lrić. Portal o Nobe
10. listopada 2022.)

Mladost, Zagreb,

12., str. 100.

144. Krešimir Ne
očetni impuls, pu
jer Kroz Austriju,
(1934.) i Sever (v.
utopisi, impresije,

o u Beogradu na
oščeva službenog
m Savezu boravio
NR Kinu (Ljubo

za ideju da „život
kle na višim tem-

„A kad izadete iz lenjingradske antikvarnice na osunčan trotoar Nevskog prospeka i nađete se u struci sveta koji vrti u oba pravca, vi nemate osećaj da ste taj živi istinski život ušli iz predela mrtvih knjiga, nego samo da ste jedan vid života zamenili drugim.“¹⁸

Lenjingrad doživljava kao „svetu, geometrijsku varoš [...] u kojoj prevladava otvoren vidik, prava linija i oštar ugao“,¹⁹ a da se nalazi na Nevskom prospektu znalo je odmah „po zvuku i svjetlosti“ te ističe da je podijeljen oštro na dvije polovice – osječenu i obasjanu – „(Neobičnom asocijacijom to podseća na ‘sol’ i ‘sombra’ u španskim arenama.)“²⁰ – gdje se svjetlost „koja vezuje u jedno zemlju i nevidljivu vodu sa nebesima“²¹

Za Portugal (*Portugal, zelena zemlja*, 1931.), što se tiče prirode, uz opis krajolika, kao što sam uvodno zabilježila, autor bilježi i ekonomsko iskorištavanje stabla *cortica* koje se upotrebljava za proizvodnju pluta:

„Počinje talasasta ravnica s pastelno bijelim zelenilom. Zemlja izgleda miršava, površno obrađena. Počinju da privlače pažnju drveta koja se nižu uz pruge i konačno pretvaraju u čitave šume, rijetke i prostrane. Ta drveta liče izdaleka na masline, ali su znatno veća. Stablo im je u cijelini ili djelomično prevučeno nekom crvenom zemljom. To je cortica, drvo od koje se dobiva pluto. Kad stablo postrandaste, guli mu se jedan dio kore, a oguljeni dio premaže se crvenom zemljom. Dogodine se guli onaj drugi, pošteđeni dio, dok drvo ne baci na se novu koru koja se opet guli na isti način. Satima prolazim kroz jednolične šume ovih drveta koja ljudi strižu kao ovce.“²²

Pritom za razliku od Lenjingrada, koji je doživio kao svjetlu varoš, Lisbon doživljava kao nemirnu varoš na vulkanskom tlu i kontekstualno upisuje i kulturnu geografiju o mirnim Lisboncima kada se s njima individualno razgovara – „a svi ti mirni i učitvi ljudi zajedno stvaraju nepodnošljivu buku od koje ne možete da spavate“²³.

peraturama“ (Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 53), završno Andrić ističe prostranstva „bele severne svjetlosti“ (Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 56). Dok je putovao Skandinavijom, u zrelijim godinama, „Andrića su inspirisali čistota ledenog Severa, kristalna prozirnost vazduha, ponoćno sunce i čarobni sjaj polarne svjetlosti. Svedenost pejsaža iza kojeg ključa život i uzdržan i prividno hladan severni čovek i njegova prikrivena strast, bili su piscu tema nekolikih putopisnih zapisa: *Sever, Zemlja na Severu*“ (1965.), v. Ivo Andrić: Kritičko-eseistički tekstovi / Putopisi, https://www.ivoandric.org.rs/latinica/dela/_krititi%C4%8Dko-esejisti%C4%8Dki-tekstovi (posjet 10. listopada 2022.).

¹⁸ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 63.

¹⁹ Ibid., str. 56.

²⁰ Ibid., str. 59.

²¹ Ibid., str. 63.

²² Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 35–36.

²³ Ibid., str. 36.

U zapisu *Leteći nad morem*, u kojemu kao moto ispisuje Camõesov stih „Beskonačno more moje želje!“, kulturološki zapisuje što znači izlazak na more za „balkanska plemena“, te daje opis prijelaza kopnenog pejzaža u morski:

„Prestaju šume koje pritiskuju i zastrašuju duh i u kojima se sve davi i nad-skakuje u neobuzdanom rastenju. Bilje postaje sve rjeđe i plemenitije, izdvaja se i usamljuje. Omorika postaje kiparisom, planinska divljaka slatkom smokvom, a bezimena trava ružmarinom. Ogromne glečerske reke sivog kamenja, koje ruše niz strme planinske padine, postaju sve tanje, sitnije, i na samoj obali pretvaraju se u morski šljunak, pun tajanstvenih šara i likova kao nerazumljivih poruka.“²⁴

Ukratko, opisuje način na koji „čovjek sa balkanskih planina“²⁵ doživljava more kao odlazak u vječnost.

Slijedi (što se tiče navedenoga izdanja) zapis Španska stvarnost i prvi koraci u njoj (1934),²⁶ gdje Andrić put kroz Kastilju memorijski prepoznaće kao biblijske vidike. „Drumom, pored nas, žena sa detetom u naručju jaše na magaretu; za njom pešači muž sa dugačkim štapom, kao da prikazuju Bekstvo u Misir. Malo, pa se ukažu mrki i naoružani žandari, kao da traže opasno dete po naredjenju Irorodom.“²⁷ Što se tiče španjolskoga krajolika, zapaža pinije i gavrane; usijano sunce, i žalostan krajolik, upisujući afekte u doživljaj prirode – „I da taj kraj, ubog i tužan, nije protkan tu i tamo gajtanima dugih i tankih potoka koji se granaju i prepliću, ništa se žalosnije na svetu ne bi moglo zamisli.“²⁸ Tako se tematizira afektivnu geografiju, koju tumači kao oblikovanje mentalnih karata proizašlo iz afektivnog odnosa ljudi i prostora.²⁹

Bios putopisa

Od početka studija u Zagrebu, a zatim u Beču i Krakovu, Andrić je često putovao. Nakon studentskih dana bio je diplomatski službenik u jugoslavenskim po-

²⁴ Ibid., str. 40.

²⁵ U zapisu *Staze* navodi kako je u Višegradu na stazama toga grada „zasnovao svoju misao o bogatstvu i lepoti sveta. Tu sam, neuk i slab i praznih ruku, bio srećan opojnom srećom do nesvesti, srećan od svega onoga čega tu nema, ne može da bude i nikad neće biti.“ (Ibid., str. 99)

²⁶ Osim priča koje su nastale u vrijeme njegova boravka na jugu (*Dan u Rimu, Noć u Alham-bri, Bajron u Sintri*) i eseja o Goji i mostovima, Andrić je ostavio i nekoliko putopisa o ljepoti Juga: *Portugal, zelena zemlja* (1931.), Španska stvarnost i prvi koraci u njoj (1934.). Ivo Andrić: Kritičko-esejistički tekstovi / Putopisi, https://www.ivoandric.org.rs/latini-ca/dela/_krititi%C4%8Dko-esejisti%C4%8Dki-tektstovi (posjet 10. listopada 2022.).

²⁷ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 43.

²⁸ Ibid., str. 43.

²⁹ Vidi Nevena ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Sanja POTKONJAK, Tihana RUBIĆ, *Misliti etnografski. Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*, FF Press, Zagreb, 2016., str. 68.

nđesov stih „Be-
azak na more za
morski:
e sve davi i nad-
njite, izdvaja se
om smokvom, a
menja, koje ruše
obali pretvaraju
ljivih poruka.“²⁴
na“²⁵ doživljava

ost i prvi koraci
znaje kao biblij-
še na magaretu;
ekstvo u Misir.
o dete po nare-
inije i gavrane,
rode – „I da taj
kih potoka koji
amisli.“²⁸ Tako
Sjeverni Cipar,
entalnih karata

rić je često pu-
slavenskim po-

vao svoju misao
opojsnom srećom
ikad neće biti.“

u, Noć u Alham-
oliko putopisa o
ici u njoj (1934.),
ric.org.rs/latini-ada 2022.).

I BIĆ, *Misliti et-
logiji*, FF Press,

slanstvima u nekim evropskim gradovima. Prvi putopis Andrić je objavio 1914. godine pod nazivom *Pismo iz Krakova* u koaličijskom *Hrvatskom pokretu*,³⁰ za vrijeme studija na Jagelonskom sveučilištu. Na njegovo je duhovno formiranje u mladosti najviše utjecala poljska kultura. Jednom prilikom je izjavio: „Moja domovina neće se valjda naljutiti ako kažem da sam se u Bosni rodio, a duhovno progledao u Poljskoj.“³¹ Živeći i učeći u Grazu, Andrić je 1923. godine utiske o životu i zemlji u vidu „zabeleški s puta“ pretočio u tekst *Kroz Austriju*. Zahvaljujući zaposlenju u diplomatskoj službi, Andrić je u razdoblju od dvadesetak godina živio u Grazu, Rimu, Bukureštu, Trstu, Parizu, Madridu, Berlinu, Krakovu itd. Nakon toga je ostatak života proveo u Beogradu (gdje je objavio romane *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika*), dok je ljeto provodio na crnogorskem primorju, kako njegova putovanja to jest mesta boravaka sažima Boris Škvorc³².

Što se tiče poljskih zapisa, primjerice, u tekstu *1. i 3. maja* Andrić opisuje dvije procesije, a u odnosu na proslavu 1. maja izražava nerazumijevanje prema tom radničkom događaju, ritualizaciji – navodi kako mu je ta proslava „po krvi, rođenju i odgoju strana i nerazumljiva“.³³ U kontekstu navedenoga opisuje ritualizaciju koja mu je strana, o tome kako „oni slave svoje svečanosti“, a on navlači „prazničku masku“, gdje se može primijeniti interpretacija jednoga od četiri hipotetska tipa društva prema strukturalističkoj interpretaciji Mary Douglas,³⁴ no jednak tako i Gofmmanov princip samopredstavljanja u svakodnevnom životu. I druga proslava je 3. maja – dan proglašenja konstituci-

³⁰ Dok je studirao u Beču i Krakovu, Andrić je u *Hrvatskom pokretu* objavio pet dopisa/pisma – prvi je poslao iz Beča (Hrvatska izložba – *Pismo iz Beča*), a ostale iz Krakova – *Na Vavelu i Skalki, 1. i 3. maja, Tri izložbe, Šetnje* (Zvjezdana RADOS, „Putopisni fragmenti Ive Andrića“, str. 90; Krešimir NEMEC, „Kretanje tijela – lutanje duha“, str. 166–167).

³¹ Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, str. 137; usp. Boris ŠKVORC, „Krleža i Andrić, lokalna i globalna identifikacija: fikcionalizacija faktografskog; politika kao (i) politika“, *Lingua Montenegrina*, III, br. 6, 2010., str. 345–388.

³² V. Boris ŠKVORC, „Krleža i Andrić, lokalna i globalna identifikacija: fikcionalizacija faktografskog; politika kao (i) politika“, *Lingua Montenegrina*, III, br. 6, 2010., str. 345–388.

³³ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 10.

³⁴ Pritom poljsko društvo, ako uporabimo odrednicu Mary Douglas iz njezine knjige *Natural Symbols. Explorations in Cosmology* (1. izd. 1970.), opisuje kao egalitarno društvo gdje Ustav navodi „Vladajuća vjera je katolička, ali je zajamčena sloboda i sigurnost svake druge vjeroispovijesti“ (prema Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 11). O berlinskom razdoblju pod Hitlerom, koje je funkcioniralo kao totalitarno društvo s jakom ritualizacijom (društvo s jakom grupom i jakom mrežom) prema strukturalističkim odrednicama Mary Douglas, Andrić se sjećao s nelagodom (Krešimir NEMEC, „Ivo Andrić: ‘Nemci i Nemačka! To je problem od kojeg će bolovati Evropa još 150 godina“, <https://www.vecernji.hr/vijesti/nemci-i-nemacka-to-je-problem-od-kojeg-ce-bolovati-evropa-jos-150-godina-1396333>, posjet 21. listopada 2022.).

je – 3. maja 1791. u Varšavi, gdje se zadržava na opisu neba: „Ja ne znam kako izgleda safir, ali je nebo danas vedro kao rijetko“.³⁵ Tu započinje opis navedene ritualizacije u tom svečarskom duhu i ponovo sve završava opisom neba, sve ide prema nekom pogledu spasa od te ritualizacije: „Nad nama je nebo trećeg maja, opšte, veliko ravnodušno nebo i razgrađene i skelama unakažene kule Vavela (Wawela)“³⁶. I u zapisu *Na Vavelu i Skalki* izlaz iz razgledavanja kape-lica putopisni subjekt jednako tako navodi u trenutku kada je napustio tminu „zakucalo je moje rajinsko, siroto srce, jer je izišlo iz začaranog kruga tegove smrti i tradicije“³⁷, što se može uzeti kao jedan od ključnih iskaza Andrićeve potrage za Suncem.

Krenimo sada na tekst *Šetnje*, koji se isto tako odnosi na Krakov, u kojemu autor, na tragu Domjanićeve pejzažne lirike, navodi kako je jednoga poslijepodneva po najvećoj žegi krenuo „na pejzaž“. Riječ je o tradiciji pejzažne lirike koju ovdje koristi, a ne pojam *priroda* romantičarske konotacije. I slijedi zapis:

„Izlazim iz grada i odmah je vidan ovdašnji pejzaž sa svim svojim karakteristikama: dugačak drum i stabla sa škrtim sjenama, koje su zaposjeli prosjaci. Ravni pašnjaci s jatima gusaka i sputanim konjima, kakvi se vide u poljskih slikara; na malim uzvisinama svježe iskopana zemlja, na vedrom nebu oštrotocrtana pletena, bodljikava žica, a iza nje vojnik, koji šeta kao bezazlen pauk, bajonet je iz daljine kao plamičak.

Na horizontu su hrastove šume, kao oblaci i prijetnje. Mirne, urađene njive. (Ovdje seljaci ne pjevaju kod posla.) Suncokret još mlad i neizmožden. Dvije raščupane topole i jedna breza bijela i plačna kao da je presaćena iz Domjanićeve pjesme ili parka u Oroslavljiju.“³⁸

Prema zaključku ili o Andrićevoj svjetlosti i mostovima

Završno navodim Krležin zapis o Andrićevu stilu, o potrebi da „neko pero“ „ovog klasičnog simbolista oslobodi od dekorativnog folklora i da ga osvijetli svjetlošću čiste poezije kojom je instrumentirao svoje romansijerske teme“³⁹. No, Krleža je već u razgovoru s Jevtićem navedeno zapisao: „Trebalo bi objaviti studiju o osobitosti Andrićeva stila kako se njegov gotovo bogobojazno preblagi adagio ritmički prelijeva do živahnijeg adantea, a zatim već tren-dva smiruje u lirskoj kantileni beznadne samoće“⁴⁰. Mislim da bi upravo Andrićevi zapis o

³⁵ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 12.

³⁶ Ibid., str. 14.

³⁷ Ibid., str. 8; usp. i Krešimir NEMEC, „Kretanje tijela – lutanje duha“, str. 167.

³⁸ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 23.

³⁹ Miroslav KRLEŽA, *Mnogopoštovanoj gospodi mravima*, str. 250.

⁴⁰ Ibid., str. 250.

svjetlosti u okušaja. Ili kao tlosti 1946. god stanovnika

„i jasnim predvečernjoj goli krš okoln

Gotovo na putopisnim zájeve poveznice identitetom (g i pritom detek Andrićev sim mostova: iznogu podiže pritom daje i mjerice sarajevo kao kameni p isčitati u kont ma koj su kili službenim suprotstavio zadovoljenja u Andrićevoj da nestaje i o

⁴¹ Usp. Suzan nišom“, Na

⁴² Ivo ANDRIĆ u: Zbornik fakultet, M branim kra kamenu u H

⁴³ Ivo ANDRIĆ, Ibid., str. 1 centrala u L čuprija je i vodi“ (Ivo razmišljan na Drini, c i zagrnući Andrićem,

⁴⁴ Ibid., str. 1 centrala u L čuprija je i vodi“ (Ivo razmišljan na Drini, c i zagrnući Andrićem,

⁴⁵ J. B. JACK

Ja ne znam kako je opis navedene pisom neba, sve a je nebo trećeg unakažene kule gledanja kape- napustio tminu og kruga tegove skaza Andrićeve

rakov, u kojemu jednoga poslije- ji pejzažne lirike e. I slijedi zapis: svojim karakter- aposjeli prosjaci. vide u poljskih drom nebu oštrot bezazlen pauk,

te, uradene njive. izmožden. Dvije lena iz Domjani-

ovima

i da „neko pero“ i da ga osvijetli isijerske teme“³⁹. rebalo bi objaviti bojazno preblagi tren-dva smiruje ndrićevi zapis o

, str. 167.

svjetlosti u okviru ekokritičke niše⁴¹ mogli biti mali memento navedenoga po- kušaja. Ili kao što je dokumentirao u zapisu o Mostaru odnosno o njegovoj svjetlosti 1946. godine, gdje svjetlost fenomenološki prepoznaće u osmijehu njegovih stanovnika

„i jasnim samoglasnicima njihovog govora, na licima mladića i djevojaka u predvečernjoj šetnji. [...] Po njoj je Neretva naša najsvetija rijeka, po njoj i sam goli krš okolnih brda ima neku stihiju veličinu“⁴².

Gotovo na način kulturnoga geografa Ivo Andrić svojim transžanrovskim putopisnim zapisima dokumentira kulturni krajolik u kojem boravi, zamjećuje poveznice krajolika, mjesta i prostora s ljudskim zajednicama, baštinom i identitetom (gdje su jezik i religija osnova kulturnoga, kolektivnoga identiteta), i pritom detektira simboličke načine proizvodnje i reprodukcije tih odnosa. Kao Andrićev simbol kulturne geografije može se postaviti metafora i metonimija mostova: iznoseći impresiju o mostovima – „od svega što čovek u životnom nagonu podiže i gradi, ništa nije u mojim očima bolje i vrednije od mostova“⁴³ pritom daje i svojevrsnu kvalitativnu diferencijaciju mostova koje je vidio, primjerice sarajevske mostove na Miljacki određuje kao kičmu Sarajeva, „oni su kao kameni pršljenovi“⁴⁴. Navedena Andrićeva impresija o mostovima može se iščitati u kontekstu teorije J. B. Jacksona o vernakularnom krajoliku (1984.), prema kojoj su krajolici razdijeljeni na političke i vernakularne (pučke). Političkim ili službenim krajolicima, planski izgrađenima od strane vlasti, J. B. Jackson suprotstavio je pučke krajolike što ih ljudi izrađuju u procesu svakodnevnoga zadovoljenja vlastitih potreba, koristeći se lokalnim resursima.⁴⁵ Zamjetno je da u Andrićevoj impresiji o mostovima politička dimenzija gradnje mostova gotovo da nestaje i ostaje ona fenomenološka, utopijska, kao spomen „na večitu i večno

⁴¹ Usp. Suzana MARJANIĆ, „Književni svjetovi s etnološkom, ekološkom i animalističkom nišom“, *Narodna umjetnost*, sv. 43, br. 2, 2006., str. 163–186.

⁴² Ivo ANDRIĆ prema Šimun MUSA, „Magija svjetlosti u kratkim prozama Ive Andrića“, u: *Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo*, ur. Šimun Musa, Sveučilište u Mostaru, Pedagoški fakultet, Mostar, 2003., str. 115–120. Šimun Musa interpretira magiju svjetlosti u odbranim kratkim pričama Ive Andrića. *Zapis o Mostaru* (1946.) objavljen je u knjizi *Na kamenu* u Počitelju 1974. godine (v. Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, str. 291).

⁴³ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapis*, str. 157.

⁴⁴ Ibid., str. 157. Ekološki zamjećuje i promjenu u toku Drine nakon što je sagradena hidrocentrala u Bajinoj Bašti: „Drina je mlijatava [...]. Ona više ne teče kao nekad, već curi! [...] čuprija je izgubila svoj vitak i lep stas. Pogledajte, zar vam se ne čini da se lukovi dave u vodi“ (Ivo ANDRIĆ, prema Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, str. 198). O Andrićevim razmišljanjima o Kodža-Sinanovom mostu u Carigradu prema kojoj je građena čuprija na Drini, o mostarskoj čupriji „koja iz daljine liči na mladu ženu što je zagazila u vodu i zagrnila suknji da je ne pokvasti“ usp. Ivo ANDRIĆ prema Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, str. 299.

⁴⁵ J. B. JACKSON prema Laura ŠAKAJA, *Uvod u kulturnu geografiju*, str. 88.

Literat

ANDRIĆ
1963.

ANDRIĆ

ČENGIĆ
Svjetl

ČEH STE

DOUGL
Press,

JANDRIĆ
sleša

KRLEŽA,
da Lje

MARJAN
nišom

MEEKER,
The U

MUSA, Ši
drić i n
star, 20

NEMEC, I
zapis.

NEMEC, J

NIKITOV.

PAVLOV
ti?". L
etnolo

RADOS, Z

ŠAKAJA,
ŠKRBIĆ A

grafski
teka, F

ŠKVORC,
tograf
345-38

VUČKOV
2002.

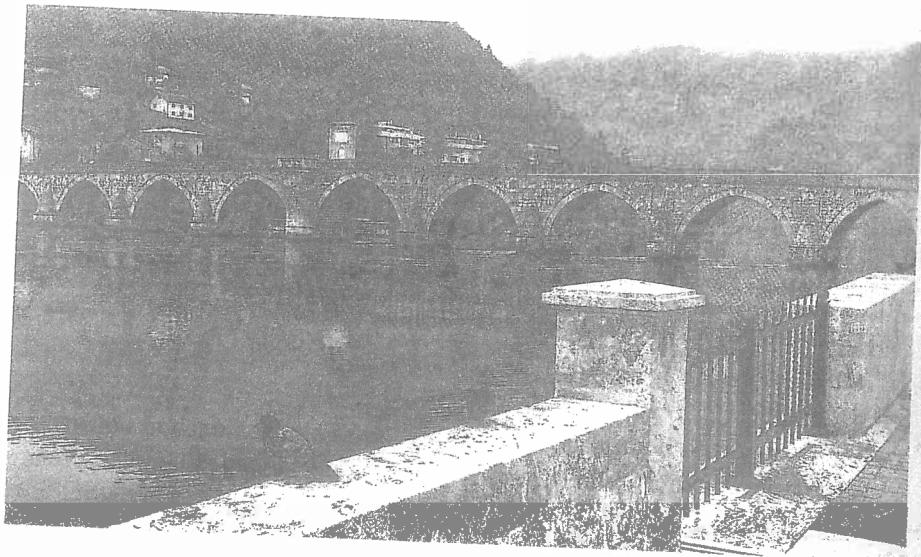
Internet

ANDRIĆ,
mosta

ANDRIĆ,
nica/d

nezasićenu ljudsku želju da se poveže, izmiri i spoji sve što iskreno pred našim duhom, očima i nogama, da ne bude deljenja, protivnosti ni rastanka“⁴⁶

Napomena: članak nastaje u okviru projekta „Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse“, Hrvatska zavjeta za znanost, IP-2019-04-5621.

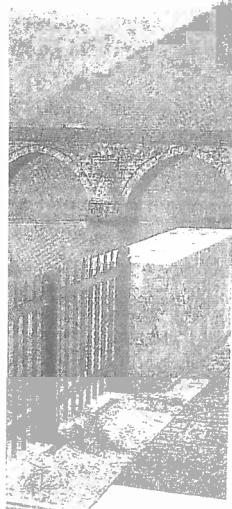

Višegrad. Izvornik fotografije: <https://andricivo.com/2021/05/27/visegradska-staza/>
(posjet 11. listopada 2022.)

⁴⁶ Ivo ANDRIĆ, *Putopisi, impresije, zapisi*, str. 159. U okviru ekokritičke niše zamjetno je da je Andrić iskazivao biocentrički odnos prema životinjama s obzirom na stav „Zamke životinja su nevine, čovekove nisu!“. Riječ je o konstativu kojim završno uokviruje priču o razgovoru grupe lovaca u Višogradu o tome kako da ulove divlju svinju. „Pred njima, na kafanskom stolu, stajao je obruč kojim su bile zaptivene sa četiri strane sveta, pa i sâm svet, i čitav taj ritual ličio je na davne igre kad su se lovci hranili presnim mesom divljaci“ (Ivo ANDRIĆ prema Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, str. 127). Drugom prigodom Andrić je, nakon što je vrtlar u Sokobanji uhvatio zeca, mirno izjavio: „Bolje je da mi zecu ne uskraćujemo ručak“ te Jandrić zapisuje kako Andrić u Njegoševim stihovima iz *Gorskog vijenca* kada su crnogorski ratnici „žive pohvatali“ jarebice i zatim ih pustili otkriva „akcenat Njegoševe prigušene ali moćne čovečnosti koja [...] želi zaštititi slabom i zaklon onome koji beži od jačeg, prestanak klanja i spasenja svemu što živi“ (Ivo ANDRIĆ prema Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, str. 244). Istina, Jandrić ne dokumentira što su ručali nakon što je vrtlar pustio zeca.

o iskreno pred našim rastanka“.⁴⁶

a animalistika: interlada za znanost, IP-

visegradska-staza/

itičke niše zamjetno je zicom na stav „Zamke i vršno uokviruje priču u svinju. „Pred njima, strane sveta, pa i sâm snim mesom divljači“^{7). Drugom prigodom o: „Bolje je da mi zecu im stihovima iz Goratim ih pustili otkriva štititi slabom i zaklon i“ (Ivo ANDRIĆ prede dokumentira što su}

Literatura:

- ANDRIĆ, Ivo. *Staze, lica, predeli*. Sabrana djela Ive Andrića, sv. 10, Mladost, Zagreb, 1963., prošireno izdanje 1981.
- ANDRIĆ, Ivo. *Putopisi, impresije, zapisi*. Školska knjiga, Zagreb, 2015.
- ČENGIĆ, Enes. *Post mortem II. S Krležom iz dana u dan (1989. – 1990.)*. Sarajevo, Zagreb: Svetlost, Mladost, 1990.
- ČEH STEGER, Jožica. *Ekokritika in literarne upodobitve narave*. Litera, Maribor, 2015.
- DOUGLAS, Mary. *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*. Routledge, Psychology Press, London and New York, 1996. (1. izdanje 1970.)
- JANDRIĆ, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. 2. prošireno i dopunjeno izdanje. IRO Veselin Mašleša, OO Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1982.
- KRLEŽA, Miroslav. *Mnogopoštovanoj gospodi mravima*. Razgovaraao Miloš Jevtić. Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.
- MARJANIĆ, Suzana. „Književni svjetovi s etnološkom, ekološkom i animalističkom nišom“. *Narodna umjetnost*, sv. 43, br. 2, 2006., str. 163–186.
- MEEKER, Joseph W. *The Comedy of Survival: Literary Ecology and a Play Ethic*. Tucson: The University of Arizona Press, 1997. (1. izdanje 1974.)
- MUSA, Šimun. „Magija svjetlosti u kratkim prozama Ive Andrića.“ U: *Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo*. Ur. Šimun Musa. Sveučilište u Mostaru, Pedagoški fakultet, Mostar, 2003., str. 115–120.
- NEMEC, Krešimir. „Kretanje tijela – lutanje duha“. U: Andrić, Ivo. *Putopisi, impresije, zapisi*. Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 161–185.
- NEMEC, Krešimir. *Gospodar priče: poetika Ive Andrića*. Školska knjiga, Zagreb, 2016.
- NIKITOVIĆ, Milenko J. „Okamenjena suza nad Neretvom“. *Borba*, 7. veljače 2004., str. 14.
- PAVLOVSKI, Borislav. „Aktualizacija mita o zmiji ili: ‘Zar vredi zbog Bosne plakati?’“. U: *Kulturni bestijarij*. Ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš. Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 515–530.
- RADOS, Zvjezdana. „Putopisni fragmenti Ive Andrića“. *Hum*, br. 9, 2012., str. 90–109.
- ŠAKAJA, Laura. *Uvod u kulturnu geografiju*. Leykam international, Zagreb, 2015.
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena; POTKONJAK, Sanja; RUBIĆ, Tihana. *Misliti etnografski. Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*. HED biblioteka, FF press, Zagreb, 2016.
- ŠKVORC, Boris. „Krleža i Andrić, lokalna i globalna identifikacija: fikcionalizacija fotografskog; poetika kao (i) politika“. *Lingua Montenegrina*, sv. III, br. 6, 2010., str. 345–388.
- VUČKOVIĆ, Radovan. *Andrić – historija i ličnost*. Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002.

Internetske stranice:

- ANDRIĆ, Ivo. „Zapis o Mostaru iz 1946. godine“. <https://furaj.ba/ivo-andric-zapis-o-mostaru-iz-1946-godine/> (posjet 12. listopada 2022.)
- ANDRIĆ, Ivo. Kritičko-esejistički tekstovi / Putopisi, https://www.ivoandric.org.rs/latonica/dela/_krititi%C4%8Dko-esejisti%C4%8Dki-tekstovi (posjet 10. listopada 2022.)

- ANDRIĆ, Ivo. Portal o Nobelovcu Ivi Andriću, <https://andricivo.com/2021/01/06/poljski-izlet/> (posjet 10. listopada 2022.)
- NEMEC, Krešimir. „Ivo Andrić: ‘Nemci i Nemačka! To je problem od kojeg će bolovati Evropa još 150 godina’“. <https://www.vecernji.hr/vijesti/nemci-i-nemacka-to-je-problem-od-kojeg-ce-bolovati-evropa-jos-150-godina-1396333> (posjet 21. listopada 2022.)
- „The cork“, <https://www.visitportugal.com/en/content/the-cork> (posjet 15. studenoga 2022.)
- Višegrad [fotografija], <https://andricivo.com/2021/05/27/višegradska-staza/> (posjet 11. listopada 2022.)

TRAVEL GEOGRAPHY OF IVO ANDRIĆ'S TRAVEL ENTRIES OR TOWARDS THE ECOSPHERE AND THE PHENOMENON OF LIGHT

According to the ecocritical niche, the article interprets selected Ivo Andrić's travel notes, for instance, travel writings from Portugal – *Portugal, zelena zemlja* (1931), travel entries from the Soviet Union – *Na Nevskom prospektu* (1946 – written retroactively in Belgrade that year) and *Utisci iz Staljingrada* (1947) as well as travel entries from Poland. I found the motivation for considering the mentioned segment in Andrić's writing about Mostar, where he speaks of this city above the Neretva as a “nature privileged city” and a city of light phenomena. “When a man spends the night in Mostar, it is not the sound that wakes him up in the morning, but the light. I know this from experience... It always seemed to me that what shines over this city, privileged by nature, and which permeates everything in it, is some special light, exceptional in strength and quality. I always thought that love for life, courage and cheerfulness, a sense of proportion and creative work must enter a person with it. ... I remember Mostar best because of that light”⁴⁷.

Keywords: Ivo Andrić, travel entries, light phenomena, bridge, ecocriticism

⁴⁷ Ivo ANDRIĆ, according to NIKITOVIĆ, Milenko J., „Okamenjena suza nad Neretvom“, p. 14.